

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)**

Олена Любовець, Сергій Білан, Вікторія Хвіст

**SOCIO-ECONOMIC RESEARCH
OF THE ZEMSTVO STATISTICAL BODIES OF UKRAINE
(LATE XIX – EARLY XX CENTURY)**

Olena Liubovets, Serhii Bilan, Victoriia Khvist

The article is dedicated to the analysis of the results of socio-economic research conducted by the zemstvo statistical bodies of Ukraine at the end of the 19th – early 20th centuries, as well as to defining their role in the process of the formation and development of statistics as a science. In particular, the subject of the discussion was the activity of the zemstvo statistical bodies of the Chernihiv, Kherson, Poltava, Tavriia, Katerynoslav, and Kyiv provinces. It has been proven that the goal of establishing these institutions was to improve the local government system based on the generalization of statistical data on the economic and social development of the provinces in general and individual districts. The main areas of socio-economic statistical research were issues related to the peculiarities of the development of local rural production and its indicators; the impact of agrarian reforms on peasant farming, land ownership structure, and rental relations; and the socio-economic situation of the population in specific regions. Significant attention was paid to studying the state of agricultural crops, predicting yields, and identifying the factors that influenced the yield levels of particular crops. Qualified specialists in specific fields were involved in conducting statistical research, capable of organizing and carrying out a professional collection of relevant data. The results of statistical research were actively presented in zemstvo publications, which included materials for strategic planning, as well as operational information in the form of reports, reviews, or calendars. These data were used not only by the zemstvos but also by state structures to address urgent issues. The dissemination of this data contributed not only to the improvement of managerial decisions but also to the development of a systematic scientific approach to the study of socio-economic problems, laying the foundation for further scientific inquiries in the field of statistics. Overall, the zemstvo statistical bodies became an important tool in the process of modernizing local self-government and developing statistics in Ukrainian provinces.

Keywords: zemstvo statistical bodies, statistics, zemstvo, socio-economic research, statistical bureau, statistical publication.

Аналіз соціально-економічної діяльності земських статистичних органів України наприкінці XIX – початку XX ст. є важливою складовою вивчення історії місцевого самоврядування та земської статистики. Земська реформа 1864 р. в Російській імперії заклала основи системи місцевого управління, яка базувалася на використанні точних статистичних даних. Земські статистичні органи забезпечували збирання та аналіз інформації. Ця діяльність сприяла формуванню системного підходу до місцевих досліджень і створенню підґрунтя для подальшого розвитку статистики як науки.

Результати земських статистичних досліджень є вагомим статистичним джерелом для дослідження соціально-економічного розвитку українських губерній у складі Російської імперії. Земські статистики не лише збирали дані для потреб оподаткування, а й розробляли комплексні програми досліджень, що охоплювали питання землеволодіння, врожайності, використання природних ресурсів та господарських процесів. Ці дані стали основою для прийняття управлінських рішень, які впливали на життя місцевого населення.

Проблема організації та функціонування земських органів статистики висвітлена у низці наукових публікацій. Однією з важливих праць є стаття В. Гончаренка «Органи земського самоврядування в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.» (Гончаренко 2003), де аналізуються питання організації земського самоврядування та його вплив на управлінські процеси й соціальні реформи. У статті Н. Дорошка «Чернігівська земська статистика у 70–80 рр. XIX ст.» (Дорошок 2009) розглянуто особливості діяльності земських статистичних органів Чернігівської губернії та їхній вплив на суспільні зміни. Г. Ліневич у своїй роботі (Ліневич 2023) досліджує статистичну діяльність Херсонської губернської земської управи, акцентуючи увагу на її внеску в розвиток сільськогосподарських досліджень. Автор показує, як статистичні обстеження сприяли науково обґрунтованим змінам в аграрному секторі. О. Макієнко (Макієнко 2011) розглядає документальне забезпечення статистичних досліджень у земствах України, аналізуючи архівні матеріали, що відображають процеси збору й обробки статистичних даних наприкінці XIX – на початку XX ст.

Метою статті є аналіз результатів соціально-економічних досліджень, проведених земськими статистичними органами України наприкінці XIX –початку XX ст., з'ясування їхнього місця в процесі становлення та розвитку статистики як науки.

Стрімкий процес розвитку капіталістичних відносин другої половини XIX ст. у Російській імперії зумовив нагальну потребу створення системи місцевих самоврядних установ, які б забезпечували ефективне виконання державних завдань на локальному рівні. Земська реформа 1860–1870-х рр. спрямовувалася на організацію структур, здатних інтегрувати елементи самофінансування та самостійності у реалізацію місцевої політики. У межах цієї реформи органи земського самоврядування були запроваджені у шести губерніях України: Харківській, Полтавській, Чернігівській, Херсонській, Катеринославській і Таврійській (Гончаренко 2003, с. 139). Органи земського самоврядування виконували широкий спектр функцій, спрямованих на розвиток місцевої економіки та соціальної сфери. Їхні обов'язки охоплювали господарське управління, забезпечення населення продовольством, утримання шляхів сполучення, організацію охорони здоров'я та освіти.

Фінансування земств забезпечувалося через місцеві податки, які розраховувалися на основі оцінки нерухомого майна та його прибутковості. Такий підхід сприяв формуванню стабільної фінансової бази для здійснення їхніх завдань, водночас дозволяючи враховувати специфіку економіки краю (Земские учреждения 1867, с. 4). Відсутність точних статистичних даних про стан місцевих господарств суттєво ускладнювала ефективне управління губерніями. Центральний статистичний комітет у Санкт-Петербурзі не забезпечував належного рівня інформаційної підтримки, що змусило земства створювати власні статистичні служби. Для цього їм було надано право залучати кваліфікованих фахівців, здатних організувати збір і аналіз необхідних даних. Земським управам дозволялося, за згодою земських зборів наймати зовнішніх спеціалістів для постійної роботи або виконання тимчасових доручень, забезпечуючи їх оплатою із передбачених для цього бюджетних коштів. Найчастіше до роботи у земствах залучалися лікарі, вчителі, статисти та ін. фахівці, чий знання і досвід були необхідні для ефективного виконання завдань місцевого самоврядування (Гончаренко 2003, с. 145).

Спочатку статистичні дослідження проводилися через систему кореспондентів. З часом обсяг робіт зростав, а завдання ставали дедалі складнішими, що спонукало земства організовувати експедиції в повіти та розробляти детальні програми досліджень. Діяльність земських статистиків охоплювала не лише оцінку земель і розрахунок їх дохідності, а й глибокий аналіз економічного стану губерній. Особливу увагу приділяли сільському господарству, вивчаючи його перспективи й динаміку. Зібрані матеріали були надзвичайно різноманітними й детальними, що суттєво підвищувало їх практичну цінність. Результати статистичних досліджень активно висвітлювалися в земських публікаціях, які включали як матеріали для стратегічного планування, так і оперативну інформацію у вигляді звітів, оглядів чи календарів. Ці дані використовували не лише самі земства, але й державні структури, для вирішення нагальних питань.

Діяльність земських статистичних органів сприяла формуванню комплексного підходу до місцевого управління. Це заклало основу для подальшого розвитку статистики як науки й забезпечило ефективнішу організацію ресурсів та розв'язання актуальних соціально-економічних проблем. Таким чином, земська статистика стала ключовим інструментом модернізації адміністративного управління в українських землях.

Серед численних земських статистичних служб, Чернігівське бюро вважається одним із найвизначніших. Його діяльність варто розглянути як зразок успішного впровадження земської статистики. Одним із ключових пріоритетів Чернігівських губернських земських зборів стало

питання оподаткування, що вимагало точних даних для оцінки земель та визначення соціально-економічного становища місцевого населення. З цієї метою на сесії було ухвалено рішення про проведення відповідних статистичних робіт.

У лютому 1876 р. при Чернігівській губернській земській управі було створено статистичне відділення, яке виконувало широкий спектр оціночно-статистичних робіт. Враховуючи перевагу сільського населення, яке становило близько 90 % усього населення губернії, значна частина його діяльності була спрямована на вивчення сільськогосподарської статистики. Близько 80 % мешканців краю займалися аграрною працею, що зумовило пріоритетність агрономічних ініціатив земства, які поєднувалися з організаційно-економічними заходами для підтримки селянських господарств. Науково-історичні дослідження підкреслюють, що наприкінці XIX ст. Чернігів став одним із ключових центрів земської статистики України, демонструючи високий рівень організації та ефективності роботи у вирішенні місцевих соціально-економічних завдань (Поєдинок 2014, с. 207).

Земські статистичні органи Чернігівщини розробили чітку структуру досліджень, що охоплювала кілька основних напрямів: «Територія і населення», «Землеволодіння і землеробство», «Сільськогосподарські угіддя та їх продуктивність», «Зведення оціночних даних». Статистичні роботи спрямовувалися на збирання даних, необхідних для класифікації земельних ресурсів, оцінки впливу різних факторів таких як ґрунтова якість, агротехнічні системи, кліматичні умови та метеорологічні явища на врожайність сільськогосподарських культур. Вивчення економічної ефективності землеробства включало оцінку прибутковості земель за показниками врожайності, орендної плати, виробничих витрат і ін. економічних чинників. Зібрані дані уможлилювали створення комплексної картини соціально-економічних умов на території, враховуючи не лише природні чинники, а й соціально-побутові умови населення. Результати цих досліджень публікувалися в «Земському збірнику Чернігівської губернії», що стало важливим інструментом поширення знань і практик серед місцевих органів управління (Русов 1914, с. 210).

У 1873 р. при Херсонській губернській земській управі було створено статистичне бюро, яке згодом було реорганізовано в статистичне відділення (Державний архів Херсонської області, ф. 5, оп. 1, спр. 17, арк. 5). За аналогією з Чернігівщиною була сформована спеціальна оціночна комісія, до складу якої входили представники повітових і губернських управлінь, а також запрошені фахівці, зокрема професори. Комісія займалася розробкою та затвердженням планів і програм статистичних досліджень, аналізом місцевих особливостей і наданням звітів про виконану роботу. Основна увага статистичної комісії була зосереджена на соціально-економічних питаннях, що стосувалися розвитку сільськогосподарського виробництва, землеволодіння та соціальних відносин у сільських громадах. Вона використовувала методи, що були розроблені в Чернігівській губернії, а також враховувала місцеві специфіки, зокрема форми землеволодіння, що суттєво впливали на соціально-економічну ситуацію в краї. Спеціальна програма збору даних орієнтувалася на дослідження не лише виробничих аспектів аграрної сфери, а й на визначення соціальних умов населення, його економічних можливостей і становища (Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії 1883).

Варто згадати праці статистика Б. Трояновського, що охоплюють статистико-економічні огляди Одеського повіту за 1890–1893 рр. Вони є важливими джерелами для дослідження соціально-економічних процесів південних губерній України наприкінці XIX ст. Автор не обмежується лише аналізом сільськогосподарських показників, а досліджує й соціальні зміни, зокрема, вплив аграрних реформ на селянське господарство, структуру землеволодіння та орендні відносини. Його роботи акцентують на взаємозв'язок між економічними і соціальними процесами і мають велике значення для вивчення соціально-економічних трансформацій, зокрема розвитку аграрної економіки та впливу державних реформ на життя селянства регіону (Трояновский 1891).

Статистичне бюро Полтавського губернського земства, одне з найпродуктивніших земських статистичних служб в Україні, протягом 35 років своєї діяльності (1881–1916 рр.) опублікувало 51 видання у 430 томах, не враховуючи публікацій у періодичних виданнях (Макієнко 2011, с. 130). Функціонуючі в рамках Полтавської губернської земської управи, бюро виконувало важливу роль у зборі та аналізі даних, що стосувалися соціально-економічного розвитку Полтавщини. Програма, за якою працювала служба, охоплювала широкий спектр досліджень, зокрема вивчення стану сільськогосподарських культур, прогнозування врожаїв та виявлення чинників, що впливали на результати сільського господарства. Важливим напрямом роботи була оцінка умов землеволодіння, дослідження методів землекористування, а також вивчення причин неврожаїв, що дозволяло отримати комплексне розуміння стану сільського господарства в Полтавській губернії.

Особливе значення мали дослідження, присвячені господарським умовам повітів губернії, які стали основою для детального аналізу економічної ситуації краю. Вже з 1882 р. розпочалась систематична робота з вивчення соціально-економічних процесів на місцях, і результати цієї діяльності були оприлюднені в об'ємному 15-томному виданні «Збірник із господарської статистики Полтавської губернії». Це видання стало важливим джерелом для досліджень не лише в аграрній сфері, а й у контексті ширших соціальних та економічних змін, що відбувалися на рівні місцевих громад. Завдяки роботі цього бюро вдалося отримати ключову інформацію про ефективність використання природних ресурсів, структуру земельного користування, а також причини економічних труднощів у різних частинах губернії. Прогнозування врожаїв і аналіз їх динаміки стали важливими інструментами для подальшого розвитку аграрної політики, що відбивало тенденції періоду індустріалізації Російської імперії (Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии 1888).

Статистичне бюро Таврійського губернського земства, створене у 1884 р., стало важливим інститутом, який сприяв розвитку соціально-економічних досліджень даної території. Вже на початку свого функціонування, у період 1884–1887 рр., бюро змогло організувати та профінансувати проведення подвірного перепису, що стало важливою віхою в збиранні достовірної інформації про населення та господарства Таврійської губернії. Паралельно з переписом активно велось дослідження сільського господарства краю, результати якого публікувалися у виданні «Збірник статистичних відомостей по Таврійській губернії». У ньому систематично викладалися дані, які стосувалися різноманітних аспектів аграрного сектору, зокрема стану землеволодіння, виробничих показників та умов, що впливали на ефективність сільськогосподарських робіт. Одним із ключових аспектів діяльності земських статистиків Таврійської губернії було забезпечення достовірності зібраних даних. Для цього вони використовували не лише відомості кореспондентів з місць, а й результати спеціальних експедицій, організованих для безпосереднього збору інформації щодо конкретних питань. Крім того, вони порівнювали однотипні дані, отримані з різних джерел, що дозволяло створювати більш точні та надійні статистичні матеріали (Статистический справочник Таврической губернии 1915).

Статистичне бюро Катеринославської губернії, орієнтуючись на досвід інших земських статистичних установ, також проводило комплексні соціально-економічні дослідження, зокрема здійснювало детальні описи повітів, які включали аналіз таких ключових аспектів як територіальна структура, демографічна ситуація, землеволодіння та землекористування. Метою цих досліджень було не тільки збирання інформації про стан аграрного виробництва, а й формування ґрунтовної бази для прийняття управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення аграрної політики губернії. Так в огляді за 1909–1910 сільськогосподарський рік, окрім звичних показників врожайності, також розглядалися питання вартості молотьби, розподілу посівної площі та стану бджільництва (Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии 1911).

Особливу увагу варто звернути на збірник, присвячений перепису Бахмутського повіту, який був проведений у 1884 р. Опублікований у 1886 р. під назвою «Збірник статистичних відомостей по Катеринославській губернії. Бахмутський повіт», видання налічувало 1049 сторінок і складалось з кількох основних розділів. Перший розділ містив загальні відомості про повіт, зокрема географічне положення, межі, площу, клімат, історію заселення, а також демографічні та економічні характеристики. Особливу увагу в ньому було приділено розподілу землевласників, зокрема порівнянню даних статистичного відділу та земської управи. Другий розділ присвячено селянському господарству, третій – фінансам і позикам, а четвертий – господарству приватних землевласників (Сборник статических сведений по Екатеринославской губернии 1886, с. 3–5). Важливим елементом збірника є історичний нарис заселення краю, в якому розглядаються різні типи колонізації: козацька, іноземна, державно-слобідська та поміщицька. Нарис також містить перелік джерел, використаних під час його написання, що додає науковій цінності роботі (Сборник статических сведений по Екатеринославской губернии 1886, с. 22, с. 27–52, с. 60–62).

Про соціально-економічний стан Київщини середини XIX – початку XX ст. дає певне уявлення Статистичний огляд Київської губернії за 1909 р., виданий у 1910 р. У розділі «Природні та виробничі сили губернії та економічна діяльність населення» детально розглядаються природно-географічні умови, наявність та використання природних ресурсів, а також організація сільського господарства та основні напрямки економічної діяльності населення. Окрему увагу приділено характеристикам землеволодіння, землекористування та соціальним умовам, які впливали на аграрний розвиток. Використання статистичних даних дозволило здійснити комплексний аналіз аграрної економіки та суспільних процесів, зокрема впливу природних і соціальних чинників на економічну ситуацію в губернії (Обзор Киевской губернии 1910).

Отже, дослідження діяльності земських статистичних органів України середини XIX – початку XX ст. дозволяє отримати глибоке розуміння соціально-економічних процесів того часу та оцінити важливість статистики для управління на місцях. Земська реформа 1864 р., яка передбачала створення місцевих органів самоврядування, стала основою для розвитку статистики як науки, адже забезпечила необхідну інформацію для ефективного місцевого управління. Земські статистичні органи здійснювали збирання та аналіз даних, які стосувалися сільського господарства, землеволодіння, природних ресурсів, а також соціально-економічного становища населення.

Особливу увагу слід звернути на роль земських статистиків у проведенні досліджень, що мали на меті з'ясування реального стану економіки губерній, зокрема вивчення перспектив сільського господарства, агротехнічних систем та оцінки врожайності. Поширення цих даних сприяло не тільки покращенню управлінських рішень, а й розвитку наукового підходу до вивчення соціально-економічних проблем, який став основою для подальших наукових розвідок у галузі статистики. Таким чином, земські статистичні органи стали важливим інструментом у процесі модернізації місцевого самоврядування та розвитку статистики в Україні.

Список джерел та літератури

- АНДРИЕВСКИЙ, Ф. Н., 1915, Статистический справочник Таврической губернии. Симферополь: Типогр. Таврич. Губерн. Земства.
- ГОНЧАРЕНКО, В. Д., 2003, Органи земського самоврядування в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Державне будівництво та місцеве самоврядування, 6, 139–152.
- Державний архів Херсонської області, ф. 5, оп. 1, спр. 17, 52 арк.
- ДОРОШОК, Н., 2009, Чернігівська земська статистика у 70–80 рр. XIX ст. Сіверянський літопис, 2–3 (86–87), 163–168.
- Земские учреждения. Положение о губернских и уездных учреждениях. Порядок приведения их в действие, 1867, Москва.
- ЛІНЄВИЧ, Г., 2023, Роль статистичних робіт Херсонського губернського земства у становленні сільсько-господарської дослідної справи. Соціум. Документ. Комунікація, 18, 199–226.
- МАКІЄНКО, О. А., 2011, Документаційне забезпечення статистичних досліджень у земствах України (друга половина XIX – початок XX ст.). Історичний архів, 6, 125–131.
- Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Т. I. Одесский уезд: (Стат.-эконом. описание уезда), 1883, Сост. Стат. Отд. при Херсон. Губ. Зем. Управе. Херсон, XVII.
- Обзор Киевской губернии за 1909 год, 1910, Киев: Губерн. Тип.
- ПОЄДИНОК, М. С., 2014, Значення сільськогосподарської статистики Херсонської губернії для розвитку аграрної науки (кінець XIX ст.). Історія науки і техніки, 5, 207–212.
- РУСОВ, А. А., 1914, Краткий обзор развития русской оценочной статистики. Киев: Изд-во Комерческого ин-та.
- Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Т. VII. Кременчугский уезд, 1888, Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана.
- Сборник статических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2. Бахмутский уезд, 1886, Екатеринослав.
- Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1909–1910 год, 1911, Екатеринослав: Типогр. Губернского Земства.
- ТРОЯНОВСКИЙ, Б. Ю., 1891, Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1890 год. Одесса: «Славянская тип.» Н. Хрисогелос.

References

- ANDRIEVSKII, F. N., 1915, Statisticheskii spravochnik Tavricheskoi gubernii [Statistical Handbook of the Taurida Province]. Simferopol: Tipogr. Tavrish. Gubern. Zemstva. [In Russian].

Derzhavnyi arkhiv Hersonskoi oblasti, f. 5, op. 1, spr. 17, 52 ark. [In Ukrainian].

DOROSHOK, N., 2009, Chernihivska zemska statystyka u 70–80 rr. XIX st. [Chernihiv zemstvo statistics in the 70s – 80s of the 19th century]. Siverianskyi litopis, 2–3 (86–87), 163–168. [In Ukrainian].

HONCHARENKO, V. D., 2003, Orhany zemskoho samovriaduvannia v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Bodies of zemstvo self-government in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, 6, 139–152. [In Ukrainian].

LINEVYCH, H., 2023, Rol statystychnykh robit Hersonskoho hubernskoho zemstva u stanovlenni silskohospodarskoi doslidnoi spravy [The role of statistical works of the Kherson provincial zemstvo in the development of agricultural research]. Socium. Dokument. Komunikatsiia, 18, 199–226. [In Ukrainian].

MAKIENKO, O. A., 2011, Dokumentatsiine zabezpechennia statystychnykh doslidzhen u zemstvakh Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Documentation of statistical research in the zemstvos of Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Istorichniy arkhiv, 6, 125–131. [In Ukrainian].

Materialy dlia otsenki zemel Hersonskoi gubernii. T. I. Odesskii uезд: (Stat.-ekonom. opisanie uезда), 1883, [Materials for the assessment of lands of the Kherson province. T. I. Odessa district: (Statistical and economic description of the district)]. Sost. Stat. Otd. pri Herson. Gub. Zem. Uprave. Herson, XVII. [In Russian].

Obzor Kievskoi gubernii za 1909 god, 1910, [Review of the Kyiv province for 1909]. Kiev: Gubern. Tip. [In Russian].

POEDINOK, M. S., 2014, Znachennia silskohospodarskoi statystyky Hersonskoi hubernii dlia rozvytku ahrarnoi nauky (kinets XIX st.) [The significance of agricultural statistics of the Kherson province for the development of agricultural science (late 19th century)]. Istorika nauki i tehniki, 5, 207–212. [In Ukrainian].

RUSOV, A. A., 1914, Kratkii obzor razvitiia russkoi otsenочноi statistiki [A Brief Overview of the Development of Russian Evaluation Statistics]. Kiev: Izd-vo Komercheskogo in-ta. [In Russian].

Sbornik po khozyaystvennoi statistike Poltavskoi gubernii. T. VII. Kremenchugskii uезд, 1888, [Collection of economic statistics of Poltava province. Vol. VII. Kremenchug district]. Poltava: Tipo-litogr. I. A. Dohmana. [In Russian].

Sbornik staticheskikh svedenii po Ekaterinoslavskoi gubernii. T. 2. Bakhmutskii uезд, 1886, Ekaterinoslav. [In Russian].

Statistiko-ekonomicheskii obzor Ekaterinoslavskoi gubernii za 1909–1910 god, 1911, [Collection of statistical information on the Ekaterinoslav province. V. 2. Bakhmut district]. Ekaterinoslav: Tipogr. Gubernskogo Zemstva. [In Russian].

TROIANOVSKII, B. Yu., 1891, Statistiko-ekonomicheskii obzor po Odesskomu uезду за 1890 god [Statistical and economic review of Odessa district for 1890]. Odessa: «Slavianskaia tip.» N. Hrisogelos. [In Russian].

Zemskie uchrezhdeniia. Polozhenie o gubernskikh i uездnykh uchrezhdeniiakh. Poriadok privedeniia ikh v deistvie, 1867, [Zemstvo institutions. Regulations on provincial and district institutions. Procedure for putting them into effect]. Moskva. [In Russian].

Соціально-економічні дослідження земських статистичних органів України (кінець XIX – початок XX ст.)

Стаття присвячена аналізу результатів соціально-економічних досліджень, проведених земськими статистичними органами України наприкінці XIX – початку XX ст., визначенню їхньої ролі в процесі становлення та розвитку статистики як науки. Зокрема, предметом розгляду стала діяльність земських статистичних органів Чернігівської, Херсонської, Полтавської, Таврійської, Катеринославської та Київської губерній. Доведено, що метою створення цих установ було вдосконалення системи місцевого управління на основі узагальнення статистичних даних економічного та соціального розвитку губерній загалом та окремих повітів. Основними напрямками соціально-економічних статистичних досліджень були вивчення особливостей розвитку місцевого сільського виробництва та його показників; вплив аграрних реформ на селянське господарство, структуру землеволодіння та орендні відносини; соціально-економічне становище населення окремих регіонів. Значна увага приділялася вивченню стану сільськогосподарських культур, прогнозуванню врожаїв та виявленню чинників, що зумовлювали рівень врожайності певних культур. Для проведення статистичних досліджень долучалися кваліфіковані спеціалісти певних галузей, здатні організувати та провести фаховий збір відповідних даних. Результати статистичних досліджень ак-

тивно висвітлювалися в земських публікаціях, які включали як матеріали для стратегічного планування, так і оперативну інформацію у вигляді звітів, оглядів чи календарів. Ці дані використовували не лише самі земства, але й державні структури, для вирішення нагальних питань. Поширення цих даних сприяло не тільки покращенню управлінських рішень, а й розвитку системного наукового підходу до вивчення соціально-економічних проблем, що заклало підвалини для подальших наукових розвідок у галузі статистики. Загалом, земські статистичні органи стали важливим інструментом у процесі модернізації місцевого самоврядування та розвитку статистики в українських губерніях.

Ключові слова: земські статистичні органи, статистика, земство, соціально-економічні дослідження, статистичне бюро, статистичний збірник.

Olena Liubovets, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Олена Любовець, докторка історичних наук, професорка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>

Serhii Bilan, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Сергій Білан, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0256-2499>

Victoriia Khvist, Associate professor, acting head of the Department of International Relations and Social Sciences, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Вікторія Хвіст, кандидатка історичних наук, доцентка, в. о. завідувача кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7449-8938>

Received: 10.01.2024

Advance Access Published: March, 2025